

Михайло Лашко

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ПОГЛЯД НА ЗМІНИ В СИСТЕМІ ОСВІТИ У НЕОПУБЛІКОВАНІЙ СТАТТІ М. ГРІНЧЕНКО «КОЛИСЬ І ТЕПЕР»

Марія Миколаївна Гладиліна народилася 13 червня 1863 р. в російській родині Гладиліних у місті Богодухові поблизу Харкова. З 1871 по 1874 р. навчалася у Богодухівській земській Дмитрієвській жіночій прогімназії, після закінчення якої в 1882 р. працювала вчителькою в Братеницькому (нині м. Братениця Богодухівського р-ну. Харківської обл.) початковому народному училищі. Але це була зовсім не та вчителька, яка згодом стане видатним борцем за українську мову і культуру, а скоріше її антипод, бо, навчаючись у Богодухівській прогімназії, вона, як і всі інші гімназисти та студенти вищих навчальних закладів Російської імперії, виховувалась у найкращих традиціях російського самодержавства. Протягом трьох довгих років, працюючи в народних школах Богодухівщини, М. Гладиліна старанно втілювала в життя русифікаторську освітню політику царського уряду. Докорінний перелом у її свідомості та поглядах відбувся після зустрічі й одруження з Б. Грінченком. Вона почала формуватися як просвітниця, письменниця та перекладач. Так, у 1884 р. вийшов її переклад оповідання Л. Толстого «Чим люди живі?». У 1887–1894 рр. М. Грінченко працювала разом з чоловіком у народній школі села Олексіївки. Тут же вона почала писати й науково-популярні брошури для народу.

У 1894 р. родина Грінченків переїхала до Чернігова, де Марія Миколаївна остаточно формується як просвітник та автор науково-популярних книжок. У Чернігові подружжя проводило широку видавничу та просвітницьку діяльність.

З переїздом у 1902 р. до Києва діячка взяла активну участь в упорядкуванні Словаря української мови. Київський період життя М. Грінченко (1902–1928) є вершиною її національно спрямованої суспільної діяльності. Вона стає членом товариства «Просвіта», створює та видає підручник «Наша рідна мова» (1918).

Зміни в освіті та педагогіці, які відбувалися в 20-х роках ХХ ст., знайшли відображення в неопублікованій статті М. Грінченко «Колись і тепер» (1922). У ній діячка не тільки критикувала діяльність старої дореволюційної школи, а й протиставила їй школу нового типу, що з'явилася в результаті суспільно-історичних змін після 1917 р.

Аналізуючи практику навчання в Першій українській гімназії ім. Т. Шевченка, діячка наголошувала, що тут приділяли велику увагу позакласній діяльності, зокрема роботі дітей у гуртках. Педагог підтримувала інноваційні підходи в навчальному процесі, зокрема раціональне виховання. Вона була переконана, що тільки індивідуальний підхід до дитини забезпечить розкриття її природних задатків, сприятиме виявленню ініціативності. Загалом у статті М. Грінченко показала відмінність між двома системами шкільної освіти, переваги нової школи, де діти працювали не під диктат учителя, а добровільно і з великим бажанням, бо тут панували сприятливі для роботи атмосфера, теплі стосунки між учителями та учнями.

Стаття друкується вперше, текст адаптовано до норм сучасної української мови зі збереженням авторського стилю і змісту.

М. Грінченко «Колись і тепер»

Рідна школа... Така жадана і така недосяжна колись для нас учителів-українців. Ми тільки мріяли про неї, а вчителювати мусили у чужомовній антипедагогічній школі, яка мала на меті не освічувати учнів, а запаморочувати їм голови. Коли «Міністерство народного просвещения» прозвали «Міністерством народного помрачення», то це була свята правда (лично й міністрові «народного просвещения» ім'я «запшойсвітло», яким прозвали його вчителі). Міністерство знало, що школи в державі такі мають бути, бо державі потрібні сільські та волосні писарі, урядники та кур'єри, яких мусили постачати школи; потрібні були і всякі урядовці та фахівці, яких постачали середні та вищі школи. Але, окрім того, школи потрібні були і для годиться, щоб Європа знала, що і в Російській імперії такі є школи від найнижчих до найвищих. Але науку в школах треба було вести так, щоб вона робила державі якнайменше шкоди. Задля цього вона мусила давати якнайменше потрібних людині знань і якнайбільше запаморочувати голову. Я вчителювала в початковій школі, то й наведу тут кілька зразків того, як мусили ми, вчителі народні, запаморочувати дітям голови і на які науки мусили витрачати час у школі.

Року 1881 вчителювала я в Богодухові на Харківщині в однокласній земській «образцовою» школі. В школі була помічниця вчителя і дві так

звані «практикантки», одною з яких і була я. Кожна з нас мала одну групу. Моя група була перша, було в ній 50 школярів. Учителювала я перший рік. Тоді була мода, щоб діти вчилися «хором» і писали «под такт». Залізна паличка з шведської рахівниці мало коли й вибувала в мене з рук, бо все треба було вистукувати нею той невідомо для кого потрібний «такт». Був у нашій школі і вчитель, молодий хлопець, що тільки 2-й рік, як скінчив учительську семінарію, та він у школі не вчив. Він тільки показав нам, як учити, найдужче наполягаючи на те «хором» та «под такт», а сам поїхав у повіт. Земство його як найкращого вчителя послало по школах «інструктором», як сказали б тепер, але тоді це слово ще не було в моді.

Навчилися мої бідолашні школярі читати «хором» і так само завчати вірші «под такт», рівночасно рахувати «хором» оті «чисельные примеры Евтушевского» і «без скобок», і «со скобками». Навідувався до нас наш учитель і похвалив. Та й як же було не похвалити, коли аж школа розлягалася від того «хору» й «такту».

Треба пояснити, що тоді земство наше тільки почало брати школи в свої руки і реорганізувати їх. А до того часу в школах учителювали здебільшого старі солдати, найбільша платня була вчителів 100 крб на рік, а містилися школи або разом з волостю чи з розправою, або в якійсь халупі. Тепер же земство заходилося будувати школи і силкувалося брати за вчителів «ідейну молодь», яка любила ту справу, за яку бралася робити. Правда, не завжди з тим щастило, ліпше навіть сказати, що мало щастило, бо «ідейних» серед учительства було дуже-дуже небагато, а надто серед тих учителів, що скінчили вчительську семінарію. З цих мені в ті часи не доводилося бачити, мабуть, ні одного «ідейного». Вони гордували народом і силкувалися бути серед народу паничами, носили навіть кашкети з кокардами. Вони були малоосвічені і добре було в них тільки те, що знали вони педагогічні ухватки, яких ми несемінаристи не знали. Та роздивилися ми на семінаристів уже потім, повчителювавши довше, а з початку от хоч би й наш учитель був нам ідеалом і ми дуже старанно мавпували його. То й не дивно, що він хвалив нас за те мавпування.

Уже по різдвяних святах приїхав у школу інспектор. Він був зовсім таки ніякий педагог. Колись був фельдшером, але як сестрин чоловік став директором шкіл народних, то витяг і родича свого на ширшу арену: спершу зробив його «смотрителем уездного училища», а потім інспектором шкіл народних. Бідолашний інспектор дуже пильно перечитував усякі педагогіки, методики, дидактики, закладав ті місця, які йому найдужче подобалися, приходив з книжками в школу і вимагав від учителів, щоб

вони додержували того, що написано було в книжках, чи, певніше, того, що він у книжках уподобав. З тими вчителями, про яких думав, що вони мають руку в земстві, або які привозили йому гостинці, напр. масло і т. ін., він поводився делікатно і пропонував їм робити так чи інакше. А хто не мав «руки в земстві» або не возив йому нічого, на тих він кричав і тим грізно наказував. Ото ж приїхав він у школу і почав ревізію з першої групи, з моєї. Все йшло гаразд, і вже інспектор хотів був іти з класу, коли раптом згадав найважливіше і спитав, чи знають школярі «елементи букв». Кажу, що вони вже вміють писати. – Це я бачив, але чи вміють вони називати «елементи букв».

Я здивувалася і сказала, що й сама не знаю, як їх називати. Інспектор на мене не загупав ногами і не закричав, бо він, будучи «смотрителем», жив у моєї баби на квартирі і знав, що голова земської управи – гарний знайомий нашої сім'ї, а дядько мій – член земської управи. Тому він не показав свого гніву, а сказав делікатно:

«Ах какое упущение, какое громадное упущение! Я должен буду поставить на вид Николаю Александровичу (наш учитель), что даже в его образцовой школе и такое упущение.

А вы к следующему моему приезду должны обучить учеников, чтобы они умели называть элементы и строчных, и прописных букв. Я оставлю вам руководство».

І щоб виправити «громадне упущення», він звелів, щоб школярі і другої, і третьої групи навчилися називати «елементи».

І мали ж ми мороку з тими стокапосними елементами. Називати елементи букв означало ось що. На питання, як пишеться літера «а», школяр повинен відповідати: «Овал с нажимом с левой стороны и прямой с нажимом и с закруглением с левой стороны»; про «б»: «Овал с нажимом с левой стороны и пламевидная линия сверху»...

І мусили ми «хором» учити цю всю нісенітницю. Мусили через те, що квиток до Харкова, де жив інспектор, коштував усього 1 крб, і він міг задля «элементов» приїхати в Богодухів і то навіть швидко.

Господи! Скільки реготу було в нас у класах з тим «хоровым обучением элементам». Скільки часу ми змарнували на них. І все ж діти говорили «увал, пулувал, плановидная линия».

Можуть сказати, що елементами запаморочували ми голови дітям і марнували на них час не через міністерську політику, а через нерозумного інспектора. Але ж не можна цього сказати про інше, про щоденне «рисование по клеткам», читання часословця і перекладання його, вивчення цілого реєстру всякого начальства, починаючи з царя з сім'єю і закінчуючи інспектором шкіл народних і це з усіма титулами;

про військову гімнастику тощо.

В народній школі діти вчилися найбільше 4,5 місяці на рік, і з цього короткого часу мусили таку велику частину марнувати. Коли додати до цього, що заборонено було читати Євангеліє і «Родное слово» Ушинського як крамольні, що в бібліотеках шкільних могли бути тільки книжки, дозволені «Комитетом», а «Комитет» дозволяв книжки майже виключно страшно скучні і нецікаві, то й виходить, що школа мала тільки навчити читати й писати, тобто постачати писарів та урядників, але не розвивати дитячий розум, не привчати дітей читати й виховуватися на путящих книжках. І школярі, навіть ті, які скінчили школу, не цікавилися книжками. Та й кінчали школу, здебільшого тільки ті, кому треба було йти в москалі. Кінчали тільки через те, щоб мати свідоцтво і через його служити не 6, а 4 чи 3 роки. А кому не треба було йти в москалі, той ходив у школу одну або дві зими.

На Україні з школами було ще гірше тому, що тут школа була чужомовна, що не можна було навіть пояснити дітям щось українською мовою. Не буду говорити тут про це, бо вже про це багато і докладно було говорено і без мене.

Не тільки в шкільній бібліотеці, а навіть у своїй хаті вчителів не вільно було мати українську книжку. У Харківщині в с. Вільшаній був такий випадок. По обіді, як уже вчиття скінчилося, хтось під'їхав до школи. Вчителька взяла зі столу дві українські книжечки і сховала під подушку. Виявилось, що приїхав інспектор. Увійшов у хату до вчительки, попросив чаю. Пили чай удвох і розмовляли. Інспектора того вчителі мали за порядну людину. Серед розмови він попросив вчительку показати йому щось таке, що вона мала принести з шафи, що стояла в класі. Як вона принесла, то на столі лежали ті дві книжечки українські, які вона сховала під подушку, а їй інспектор сказав, щоб вона кинула вчителювання сама, якщо не хоче, щоб їй дано було «вовчий білет».

І це не єдиний випадок, коли вчителя за українську книжку або за українську фразу, сказану в школі, виганяли з учителювання.

Так було колись.

Але те сумне, похмуре колись проминуло і настало веселіше, ясніше тепер. І було це перед п'ятьма роками.

У Києві з'явилася Перша Українська гімназія імені Тараса Шевченка, того Шевченка, який дав Україні не тільки невмирущого Кобзаря, але й «Букварь» український.

З'явилася у нас українська гімназія, зібралася в ній сім'я учителів-українців з Володимиром Федоровичем Дурдуківським на чолі. І почала та сім'я працювати в своїй хаті, де була «своя правда, і сила, і воля». Не шкодувала

сім'я учительська ні сили, ні волі, а працювала, щоб навчати своїх учнів ясної вічної правди, не затуманувала дитячі голови, а давала їм знання і навчала їх читати й думати. П'ять років уже працює та сім'я учительська; часом хтось виходить з неї і замість нього стає до праці інший, але незмінно і непохитно стоїть на своєму посту голова і керманіч сім'ї і працює, працює невпинно сам і підбадьорює до праці учительську сім'ю. Нелегко живеться учительській сім'ї, бо серед тяжких обставин доводиться працювати, тяжкі часи доводиться переживати. Та все ж не занепала духом учительська сім'я, а працювала і працює вже п'ять років.

І ми бачимо наслідки праці в нашій гімназії. Ми бачимо, що вона веде перед у тому, що я назвала б раціональним вихованням. Коли з'являється десь стаття про якусь педагогічну новину, то ми бачимо, що в нашій гімназії уже так і робиться.

В нашій гімназії дається широка змога дітям виявляти свої здібності, свою індивідуальність, свою ініціативу. Хто знає роботу в дитячих гуртках, хто бачив їх журнали, хто бував на їх святах, той бачив, як багато працюють діти поверх тих годин, які призначаються на обов'язкове навчання. І працюють вони не з примусу, а з власного бажання, а вчителі їм допомагають, а не примушують.

І коли ми пригадаємо, що колись діти і вчителі нетерпляче дожидалися, коли нарешті задзвонить дзвоник і можна буде йти додому, то тепер у нашій гімназії після навчання зостаються і працюють у гуртках і діти, і вчителі, то це вже одне покаже нам, яка велика різниця між тим, що було колись, і тим, що є тепер, і що зробилося всього за п'ять років.

Зроблено багато, але й праці докладено немало. І знов кажу, що тепер працюють і вчителі, і діти серед надзвичайно тяжких обставин. Їм бракує всього: їжі, одягу, чобіт, дров, книжок... навіть води...

Дивуєшся, як при такому бракові всього і так багато зроблено.

І невимовно сумно стає, коли пригадаєш, що не бачать цієї школи ті, які так прагнули рідної школи, які розуміли її велику вагу.

Дяка і шана робітникам щирим, сказав поет. Так дяка і шана нашим щирим робітникам у рідній школі. Але не тільки дякувати їм треба, а ще треба дбати про те, щоб не були вони самотні на своєму шляху тернистому, щоб бачили вони приязнь і підтримку в своїй праці. Треба громадянству нашому так поводитися в цій справі, щоб не можна було вжити до нього слова того ж поета: Сором недбалим усім!

1922 III 14/27

М. Грінченкова